

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПІДЗВІТНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Голик Юрій Юрійович,

аспірант кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування у країнах з різними моделями місцевого самоврядування. Визначено, що в зарубіжних країнах реалізація принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування залежить від моделі місцевого самоврядування. Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в більшості країн англосаксонського права замикається переважно на місцевому рівні. У більшості європейських країн підзвітність та відповідальність мають централізовану структуру, що негативно впливає на реалізацію принципу підзвітності.

Наголошено, що в Україні модель місцевого самоврядування більше тяжіє до європейської, однак все ще має суттєвий вплив виконавчої вертикалі влади. Запропонована національним законодавством європейська модель публічної адміністрації на місцевому рівні має стати і умовою підвищення рівня у реалізації визначеного Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» принципу підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб. Важливою є розробка організаційних механізмів, спрямованих на врегулювання питань підзвітності місцевої влади перед мешканцями громади.

Акцентовано, що в питаннях реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування слід зацентрувати увагу на визначенні форм і засобів підзвітності та відповідальності в структурах місцевого управління. Уніфіковане законодавство у галузі місцевого самоврядування більшості європейських країн містить стандартні форми підзвітності, тому необхідно враховувати цей досвід для гарантування того, що органи місцевого самоврядування працюють на благо громади. Наголошено, що партнерські програми, електронні скарги, юридичні консультативні послуги, платформи підзвітності на основі медіа та складання бюджету за участю громади – це ті сучасні способи підзвітності, що орієнтовні на задоволення конкретних потреб мешканців певної громади.

Ключові слова: принцип підзвітності та відповідальності, англо-американська модель місцевого самоврядування, континентальна модель місцевого самоврядування, децентралізація, євроінтеграція.

Holyk Yurii. Implementation of the principle of accountability and responsibility of local government bodies: comparative analysis

The article provides a comparative legal analysis of implementing the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies in countries with different models of local self-government. It was determined that in foreign countries, the implementation of the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies depends on the model of local self-government. The focus of accountability and responsibility of local self-government bodies in most countries of Anglo-Saxon law is closed mainly at the local level. In most European countries, accountability and responsibility have a centralised structure, which negatively affects the implementation of the principle of accountability.

It is emphasised that the model of local self-government in Ukraine tends more towards the European model but still significantly influences the executive vertical of power. The European model of public administration at the local level proposed by the national legislation should also become a condition for raising the level in the implementation of the principle of accountability and responsibility to territorial communities of their bodies and officials defined by the Law

of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine". It is essential to develop organisational mechanisms to settle issues of local authorities' accountability to community residents.

It was emphasised that in implementing the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies, attention should be focused on determining the forms and means of accountability and responsibility in local government structures. The unified legislation in the field of local self-government in most European countries contains standard forms of accountability, so it is necessary to take into account this experience to ensure that local self-government bodies work for the benefit of the community. Furthermore, it was emphasised that partnership programs, electronic complaints, legal advisory services, media-based accountability platforms and budgeting with the participation of the community are the modern methods of accountability aimed at meeting the specific needs of the residents of a particular district.

Key words: principle accountability and responsibility, Anglo-American model of local self-government, continental model of local self-government, decentralisation, European integration.

Постановка проблеми. Зарубіжний досвід місцевого самоврядування достатньо часто стає предметом наукових пошуків вітчизняних авторів, які представляють різні галузі знань, органічно втілюючись у структури наукових праць. У більшості випадків під зарубіжним досвідом мається на увазі модель чи система органів місцевої влади та правова (організаційна) практика їх діяльності у певній країні світу. Тобто якщо ми говоримо про зарубіжний досвід реалізації принципу підзвітності та відповідальності місцевої влади, то ми маємо на увазі не стільки теоретичні погляди на ці питання та наявні правові норми, скільки реальну практику функціонування суб'єктів місцевого самоврядування, правовий статус яких визначено законодавством певної країни світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні форми підзвітності та відповідальності місцевої влади в зарубіжній науці досліджували К. Альба, А. Веттер, Г. Вулман, Н. Гілард, Дж. Стокер, Дж. Хессе, Ф. Фукуяма, Л. Шарп та ін. Досвід зарубіжних країн у питаннях застосування відповідальності до органів місцевої влади докладно досліджує В. Яцук в роботі «Правові засади відповідальності органів місцевого самоврядування: досвід зарубіжних країн» (2011 р.) [1]. Політолог Ф. Фукуяма у праці «Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії» (2019 р.) простежує логіку встановлення демократичних урядів, яким властива відповідальність і підзвітність. Автор стверджує, що інститути виступають засадничою умовою будь-якого політичного життя. Інститути – це «стійкі, важливі, повторювані моделі поведінки, які зберігаються навіть після

зміни осіб, які займають ключові позиції. По суті їх можна назвати стійкими правилами, які задають, обмежують і спрямовують поведінку людей» [2, с. 15].

Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу та визначення особливостей реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування у країнах з англо-американською та континентальною моделями місцевого самоврядування.

Викладення основного матеріалу. При вивченні досвіду зарубіжних країн щодо реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування звертає увагу певна залежність форм та засобів підзвітності і відповідальності органів, які представляють владу на місцях, від моделі місцевого самоврядування, що практикується в тій чи іншій країні. Цю залежність можна проілюструвати на прикладі двох розповсюджених у світі моделей місцевого врядування – англо-американської та континентальної. Так, *англо-американська модель* характеризується тим, відзначає Б. Калиновський, що на всіх субнаціональних рівнях управління функціонують органи місцевого самоврядування, а місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції не створюються [3, с. 53]. Наприклад, у *Великобританії* особлива роль у місцевому самоврядуванні відводиться моніторингу, тобто комплексній інформації про динамічний стан системи (Система Показників надання високоякісних послуг – Best value performance indicators – BVPIs) [4].

Законодавчі акти Великобританії 1999–2000 рр. були спрямовані на розширення повноважень місцевих органів влади з економічних, соціальних та

екологічних питань, подальшу розробку стратегії розвитку адміністративних одиниць. З метою задоволення потреб громадян органи місцевого самоврядування зобов'язали співпрацювати з представниками бізнесу, громадськості, некомерційних організацій. Визначено нову схему центрально-місцевих взаємин: центр здійснює оцінку якості виконання місцевою владою своїх функцій, за підсумками якої регіони можуть отримати доступ до нових ресурсів і більшу незалежність за допомогою ослаблення центрального регулювання [5]. Законодавством передбачено різні форми контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Уряд Великобританії час від часу вживає заходи, спрямовані на покращення підзвітності місцевого самоврядування. Наприклад, наприкінці 2000-х рр. Казначейство вимагало від усіх організацій державного сектору, включаючи муніципалітети, прийняти Міжнародні стандарти фінансової звітності. Оскільки ці стандарти були розроблені для компаній приватного сектору, які повинні були звітувати виключно акціонерам, така ініціатива підкреслює, що місцева влада за свою фінансову діяльність була підзвітна «зверху» центральному уряду, а не «знизу» громадянам [6, с. 353].

В США місцевим органам влади надано широкі повноваження з розробки стратегії розвитку своєї адміністративної одиниці. Починаючи з 1978 р. в уряді США з'явилися федеральні генеральні інспектори, які відповідали, у тому числі, за підзвітність штатів. Н. Гіллард, авторка, що досліджувала це питання, стверджує, що, незважаючи на певні невдачі та обмеження, федеральні генеральні інспектори відіграють важливу роль у процесі демократичної відповідальності. Вони не завжди успішно сприяють «прямій» підзвітності у формі санкцій і негайних бюрократичних реформ, і справді, іноді підривають саму ефективність і добросовісність, яку вони мають просувати. Однак їхнє значення полягає насамперед у їхній сприятливій функції як творців нарративу та каналів інформації в ширшій «мережі підзвітності» [7].

Реалізація принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого само-

врядування в Канаді обумовлена універсальністю і масштабністю місцевого законодавства. Міністерства з муніципальних справ, деякі інші відомства мають право видавати циркуляри і різного роду інструкції, що дають тлумачення вмісту або окремих положень того або іншого закону, регулюючого діяльність муніципалітетів, роз'яснюють певні аспекти урядової політики, а також стандарти, які встановлені для відповідних місцевих служб, форми звітності і т.д. [5, с. 195; 8].

Для континентальної, або європейської моделі місцевого врядування, як зазначає О. Чернеженко, характерні підпорядкованість та підзвітність. Зокрема авторка наводить такі ознаки [9, с. 118]: поєднання виборності та призначуваності місцевих органів; рада і мер можуть обиратися населенням, причому за членів ради та за мера голосують окремо. Мер і його заступники також можуть обиратися радою (Франція). Іноді раду обирає правління на чолі з обраним війтом (Польща); рада має свій виконавчий орган; призначені із центру чиновники є представниками Президента, уряду, міністерства внутрішніх справ на місцях. Ці чиновники контролюють законність дій органів місцевого самоврядування. У деяких країнах такі чиновники можуть навіть звернутися до Президента із пропозицією розпустити обрану раду та призначити нові вибори, якщо вона систематично порушує законодавство або є непрацездатною [10].

Континентальна модель місцевого врядування відрізняється високою культурою адміністративних відносин та дотриманням принципу верховенства права. На відміну від англо-американської моделі, тут присутня подвійна підзвітність, коли суб'єкти місцевого самоврядування звітують і перед громадою, і перед призначеними центральною владою чиновниками. Так, у Польщі підзвітність органів місцевого самоврядування стосується переважно фінансових питань та питань цільового використання бюджетних коштів [11]. Фінансова звітність визначається в Республіці Польща на відомчому рівні, з цього приводу можна навести приклад Постанови Міністра фінансів щодо бюджетної звітності від 28 грудня 2011 р. та Постанови Міністра фінансів щодо детальної

класифікації доходів, витрат, доходів і витрат та засобів з іноземних джерел від 2 березня 2010 р.

Як зауважує Н. Камінська, створені в багатьох країнах Європи для сприяння процесу децентралізації, посилення місцевого самоврядування та участі громадян у плануванні, оцінці результатів розвитку інституційні структури регіонального розвитку є ключовими компонентами національної політики [12, с. 38]. Наприклад, Закон «Про місцеве самоврядування» Норвегії прямо передбачає різні форми міжмуніципального співробітництва, зокрема утворення об'єднань муніципалітетів та міжмуніципальних підприємств, окремих комітетів для вирішення спільних завдань, делегування завдань іншим органам місцевого самоврядування. Муніципалітети також можуть утворювати об'єднання за спільними інтересами, прикладами чого є Асоціація віддалених муніципалітетів (100 членів) або Асоціація муніципалітетів у сфері інформаційної безпеки (300 членів – муніципалітети, округи, міжмуніципальні утворення, представники галузі) [13, с. 56; 14].

В Швеції на законодавчому рівні дозволено органам місцевого самоврядування утворювати об'єднання, фонди, компанії для виконання спільних завдань. За даними офіційного огляду у 2016 році, в країні налічувалося 175 об'єднань, 159 спільних комітетів та близько 350 муніципальних компаній спільної власності. Також функціонують регіональні асоціації муніципалітетів та галузеві, такі як асоціація «Муніципальний житловий фонд Швеції» або Шведська асоціація з управління відходами, більшість членів якої складають муніципалітети, муніципальні асоціації або компанії [13, с. 70]. Судовий контроль за діяльністю місцевого самоврядування в Швеції є важливим елементом демократичного механізму захисту інтересів членів обшин від можливих незаконних дій обраних органів, оскільки будь-який член общини, фізична чи юридична особа має право оскаржити рішення місцевих органів [15, с. 184; 16].

Залучення до прийняття важливих рішень громадськості як форма підзвітності достатньо вдало і ефективно практикується в Чехії. Так, в законах «Про обці»

і «Про краї» передбачено, що краї та асоціації обців є «обов'язковими суб'єктами консультування» щодо законопроектів, які стосуються місцевого самоврядування [17]. Усі законопроекти вносяться в Електронну бібліотеку офісу уряду і таким чином стають відкритими для широкого загалу. До того ж крайові ради наділені правом законодавчої ініціативи, яке дозволяє їм вносити законодавчі пропозиції [18]. Болгарські общини активно використовують своє конституційне право на об'єднання як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні.

Застосування інституту юридичної відповідальності часто пов'язано із дією наглядових органів, які здійснюють нагляд за діяльністю місцевої влади. Наприклад, в Данії після реформи місцевого самоврядування у 2007 р. за діяльністю представницьких органів місцевої влади здійснювали нагляд відокремлені державні адміністрації в кожному з п'яти регіонів. Однак у 2017 році такі повноваження були передані Національній колегії суспільних звернень (Ankestyrelsen), яка підпорядковується Міністерству соціальної політики та внутрішніх справ [13, с. 10]. Національна колегія суспільних звернень здійснює моніторинг загального дотримання органами місцевого самоврядування законодавства про діяльність органів влади, за винятком закону про працю та специфічних сфер, у яких інші державні органи наділені повноваженнями щодо нагляду. Особи, які постраждали внаслідок незаконних дій органів місцевого самоврядування, можуть поскаржитися до Колегії, а також звернутися до суду чи Омбудсмена. Колегія має право скасовувати рішення посадових осіб, застосовувати штрафи до членів місцевих рад та надсилати вимоги щодо відшкодування шкоди. Найбільш типовим результатом у випадку виявленого порушення законності є рекомендаційний акт, і органи місцевого самоврядування, зазвичай, виконують його приписи [13, с. 10]. Відповідно до Закону Латвії «Про місцеве самоврядування» 1994 року, здійснювати моніторинг діяльності місцевої влади уповноважується Міністерство навколишнього середовища та регіонального розвитку. Міністерство фінансів здійснює моніторинг місцевих фінансів, зокрема позик та кре-

дитних гарантій, на основі щомісячних звітів [13, с. 34].

Досвід європейських країн говорить про те, що успіх реформи місцевого самоврядування напряму залежить від ступеню і глибини залучення до цього процесу інститутів громадянського суспільства та самих громадян, яким потрібна комунікація з представницькими органами. Так, в зарубіжних країнах (США, Швейцарія, Польща, Японія) вже давно практикуються форми залучення громадськості до застосування відповідальності відносно представників місцевої влади. Але при цьому представники громади приймають таку участь у крайніх випадках та за встановленою формою, зазвичай це референдум, на якому можуть бути винесені питання, що стосуються життя самоврядної спільноти, в тому числі про відкликання органів територіального самоуправління, вибраних прямими виборами (Польща, Швейцарія) [19, с. 160; 20; 21]. В українському законодавстві сьогодні не існує процедури місцевого референдуму, незважаючи на закріплення права на такий референдум в Конституції України (ст. 38) та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 7). Безумовно, цю прогалину вітчизняного законодавства слід виправити, адже місцеві жителі повинні мати реальні інструменти свого волевиявлення стосовно дій місцевої влади.

О. Петришин звертає увагу на те, що важливим та цікавим для України є досвід реформ країн Балтії в цілому, і зокрема Латвії з ряду причин, серед яких і євроінтеграційний курс, і наявність низки подібних державницьких характеристик (унітарна форма державного устрою, демократичний політичний режим, республіканська, хоча і дещо відмінна, форма правління, схожі моделі адміністративно-територіального поділу тощо), і впровадження найбільш критичних та ключових реформ місцевого самоврядування, що були продовжені після вступу держави до Європейського Союзу [22, с. 158; 23; 24]. Багато вітчизняних авторів (В. Малиновський, В. Грובה, О. Бровко та ін. [25; 26]) висловлюють переконливу думку, що визначальним для України у сфері вдосконалення місцевого самоврядування виступає досвід Республіки Польща, де проведені реформи в цій

сфері небезпідставно вважаються взірцем таких перетворень у Центрально-Східній Європі. Водночас практика впровадження децентралізації влади в багатьох країнах світу засвідчує неоднозначність результатів реформ. Навіть в країнах із сталою демократією і економікою (Великобританія, Франція, Італія, Польща та ін.) в процесі здійснення реформи децентралізації виникали великі проблеми, зумовлені різними чинниками. І якщо у таких європейських державах, як Польща, Болгарія, Литва, Латвія та інших країнах з «молодою» демократією муніципальні реформи призвели до формування дієздатних територіальних громад та реального місцевого врядування, то в Україні ефект від діяльності органів місцевого самоврядування після впровадження елементів реформи децентралізації поки що є мінімальним.

Таким чином, підводячи підсумки проведеного компаративного аналізу реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування:

1. В зарубіжних країнах реалізація принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування певною мірою залежить від моделі місцевого врядування. Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в більшості країн англосаксонського права (США, Великобританія, Канада) замикається переважно на місцевому рівні і являє собою безпосередній контакт місцевої влади із населенням. При цьому підзвітність центральним органам влади носить умовний характер, зазвичай не визначається у законодавчий спосіб, а питання відповідальності актуальні при порушенні фінансового законодавства. У більшості європейських країн, які практикують європейську модель місцевого врядування (Польща, Естонія, Латвія, Литва та ін.), підзвітність та відповідальність мають централізовану структуру, що негативним чином впливає на реалізацію принципу підзвітності, а також поширює практику комплексного звітування та притягнення до юридичної відповідальності за невиконання законодавчих приписів.

2. В Україні, незважаючи на прийняття ряду законів і постанов, модель місцевого самоврядування більше тяжіє до європейської, однак все ще має суттєвий вплив

виконавчої вертикалі влади. Реформа децентралізації із впровадженням в останні роки основних її елементів враховує практику формування та функціонування органів місцевого самоврядування різних систем і моделей ЄС, зокрема таких країн як Польща, Литва, Латвія та ін. Запропонована національним законодавством європейська модель публічної адміністрації на місцевому рівні має стати і умовою підвищення рівня у реалізації визначеного Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» принципу підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб. Однак аналіз основних параметрів проведення реформи децентралізації в Україні не дає підстави вважати питання ефективної реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування вирішеним. Вкрай важливо розробляти організаційні механізми, спрямовані на врегулювання питань підзвітності місцевої влади перед мешканцями громади.

3. В питаннях реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування слід зацентрувати увагу на визначенні *форм і засобів* підзвітності та відповідальності в структурах місцевого управління. Уніфіковане законодавство у галузі місцевого самоврядування більшості європейських країн містить стандартні форми підзвітності, тому необхідно враховувати цей досвід для гарантування

3. Калиновський Б.В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 492 с.

4. Тимків В. Роль місцевого самоврядування у становленні українського громадянського суспільства в контексті досвіду Великобританії. *Актуальні теоретико-методологічні та в організаційно-практичні проблеми державного управління*: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 2004 р.: у 2 т. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. Т. 2. С. 161–162.

5. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади : монографія / М.О. Пухтинський, П.В. Ворона, О.В. Власенко та ін. ; за заг. ред. П.В. Ворони. Харків : Магістр, 2009. 280 с.

6. Accountability and Transparency in English Local Government: Moving from 'Matching Parts' to 'Awkward Couple'? *Financial Accountability & Management*, 31(3), August 2015. pp. 345–361.

7. Hilliard N. The accountability state: US federal inspectors general and the pursuit of democratic integrity, 1978-2012. Degree: PhD, 2014, University of Oxford. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:1a371120-4511-4764-b363-d647ee888b0f>.

8. Наливайко О.І. Державний контроль у системі місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. *Право і суспільство*. 2015. № 3(2). С. 22–28.

9. Чернеженко О.М. Конституційні основи місцевого самоврядування в державах-учасниках Європейського Союзу і в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 521 с.

10. Фрицький О.Ф. Франція: проблеми місцевого самоврядування. *Міське та регіональне самоврядування України*. 1994. Вип. 3(8). С. 90–98.

11. Про самоврядування гміни : Закон Республіки Польща від 8 берез. 1990 р. URL:

того, що органи місцевого самоврядування працюють на благо громади. Партнерські програми, електронні скарги, юридичні консультативні послуги, платформи підзвітності на основі медіа та складання бюджету за участю громади – це ті сучасні способи підзвітності, що орієнтовні на задоволення конкретних потреб мешканців певної громади. Для впровадження дієвих режимів підзвітності потрібно ширше використовувати соціальні мережі та інші сучасні канали комунікації у питаннях забезпечення підзвітності органів місцевого самоврядування з метою встановлення надійного громадського контролю, захисту від свавілля влади, покращення її результативності, попередження корупційних проявів та захисту місцевої автономії. Передбачена національним законодавством така форма підзвітності як громадські слухання має номінальний характер та не завжди ефективна, що обумовлено необізнаністю більшої частини мешканців громади з тих чи інших питань, що виносяться на слухання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яцук В.А. Правові засади відповідальності органів місцевого самоврядування: досвід зарубіжних країн. *Економіка та держава*. 2011. № 4. С. 140–142.

2. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Т. Цимбал і Р. Корнута. Київ : Наш формат, 2019. 608 с.

<https://www.csi.org.ua/publications/zakon-pro-gminne-samovryaduvannya-vid-8-b/>.

12. Камінська Н.В. Децентралізація влади і досвід її проведення у зарубіжних державах. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 35–40.

13. Місцеве самоврядування в країнах Скандинавії та Балтії. Огляд, 2020. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/720/Ukrainian_finalver_bluebook_compressed.pdf.

14. Наливайко Л.Р., Чепік-Трегубенко О.С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 10. С. 44–47.

15. Реформи для людини: зб. матеріалів про шляхи реалізації адмін.-терит. реформи в Україні / за ред. А. Москалюк. Київ : Геопрінт, 2005. 316 с.

16. Наливайко І.О. Сучасні механізми запобігання та протидії корупції в Україні. *The 5th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects" (December 8-10, 2021)* CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021.

17. Закон Чеської Республіки №128/2000 «Про обці (громади)» (Zákon č. 128/2000 Sb. o Obcích (obecní zřízení)). URL: [www.zakony.cz/seznamy/128-2000-sb-zakon-o-obcich-\(obecni-zrizeni\).html](http://www.zakony.cz/seznamy/128-2000-sb-zakon-o-obcich-(obecni-zrizeni).html).

18. The Congress of Local and Regional Authorities 22nd Session. Strasbourg, 8 march 2012. CG (22)6. Local and regional democracy in Czech Republic. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1917389&Site=Congress>.

19. Референдуми в Європейському Союзі / О.Д. Чеботаренко, О.Ю. Грищук, Н.В. Колодзяна ; за ред. Д.С. Ковриженка. Київ : ФАДА, ЛТД, 2007. 186 с.

20. Муниципальное право зарубежных стран : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 2 / М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, В.М. Кампо, О.А. Музыка. Київ : Знання України, 2006. 120 с.

21. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. 11(2). P. 55–79. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>.

22. Петришин О.О. Реформа місцевого самоврядування: досвід Латвії. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 158–169.

23. Наливайко Л.Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії. Харків, 2010. 535 с.

24. Наливайко Л.Р. Принцип правової держави як принцип державного ладу України. *Соціологія права*. 2011. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39598/10-Nalivayko.pdf>.

25. Nalyvaiko L. State System Guarantees: Theoretical and Legal Characteristics. The issues of improving legal knowledge in the XXI century: the unity of theory and practice: collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 131–150.

26. Наливайко Л.Р., Бочковий О.В., Мінакова Є.В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2022. С. 129–136.